
II. ЧИТАНКА РАТА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ 1914–1918.

О узроцима који су довели до почетка Великог рата (1914–1918), поштом о Србији у рату, њеним усљешним борбама на почетку рата, али и о повлачењу преко Албаније, чувену епизоду из српске историје познајте под именом „Албанска полица”. Завршни део поглавља доноси слику пробоја Солунског фронта.

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ

Први светски рат је био највећи ратни сукоб у дотадашњој историји човечанства. У њему је учествовало 36 држава, а око 70 милиона људи било је под оружјем. Преко 15 милиона људи је погинуло.¹ Четворогодишње борбе су човечанству нанеле огромне патње и разарања.

УЗРОЦИ РАТА

Узроци Првог светског рата налазе се у развоју међународних односа на крају 19. и почетку 20. века. После уједињења 1871. године, Немачко царство је привредно и политички значајно ојачало, а његов милитаристички војни врх иза кога је стајао крупни капитал тражио је нову прераспodelу сфера утицаја и колонијалног царства. План немачке колонијалне политике био је усмерен на Исток, првенствено на територије Турске, као и на север Африке. Најважнији немачки савезник била је Аустроугарска монархија, која је у то време била изузетно ослабљена, али је имала снажну жељу да буде утицајна сила.

¹ https://sh.wikipedia.org/wiki/%C5%BDrtve_u_Prvom_svjetskom_ratu

Насловна страна француског дневног листа „Мала Бастија” са Корзике и текстом под насловом „АУСТРО-СРПСКИ РАТ” и „Општа мобилизација француске војске”

Она је била заинтересована за Солун, излаз на Егејско море, али и за земље Балкана.

Немачка и Аустроугарска склопиле су 1879. године савез, којем се 1882. године прикључила Италија, која је желела северни део Африке и приобаље Јадранског мора. Тако је настао Савез централних сила или Тројни савез. На другој страни, Велика Британија, Француска и Русија су склопиле међусобне савезе који су крунисани формирањем блока сила Антанте 1907. године. Оне нису биле за промену стања, јер су приграбиле

огромна колонијална царства, одакле су црпеле богатство и користиле јефтину радну снагу захваљујући чему су се веома брзо развијале.

ПОВОД РАТА

Стварањем ова два блока супротстављених великих сила, сукоб глобалних светских размера био је на видику. Повод је могао бити рат Русије и Јапана (1904–1905), Прва мароканска криза (1905–1906), анексија Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске (1908), Друга мароканска криза (1911) или балкански ратови (1912–1913). Међутим, повод је био Сарајевски атентат, извршен на Видовдан, 28. јуна 1914. године.

Да подсетимо: у годинама пред Први светски рат, Србија није била чланица ниједне од супротстављених коалиција. Међутим, од Мајског преврата 1903. године, она је била у сталном сукобу са Аустроугарском којој није одговарало јачање Србије, као и њена политика коју је водила према српском и словенском становништу које је живело на територији Монархије. У таквој политици била је садржана тежња за уједињењем тих народа. Аустроугарска је тежила да уништи српску самосталност, а од анексије Босне и Херцеговине 1908. године почели су у Бечу да се разматрају планови о подели Србије, као и о значајном смањењу њене територије. Како се ближило лето, све се више говорило о Срби-

ји као о земљи која угрожава интересе Централних сила. Као да се само чекао повод, који би био добар за мобилизацију немачког јавног мњења и дипломатске манипулације. А онда је у Сарајеву Гаврило Принцип, двадесетогодишњи припадник организације „Млада Босна”, убио аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу Софију. За организовање атентата, бечки двор је оптужио српску владу, што је одлично послужило за покретање јавног мњења у Аустроугарској и Немачкој. Иако су чињенице говориле о недужности српске владе, овај догађај је искоришћен као повод за рат.

ПОЧЕТАК ПАТА

Са објавом рата сачекало се три недеље како би се Аустроугарска и Немачка што боље припремиле и максимално прикупиле снаге. Србији је, изненада, 23. јула упућен ултиматум са понижавајућим условима које ниједна самостална држава не би могла да прихвати. У жељи да избегну рат, силе Антанте су саветовале Србији да попусти у највећој могућој мери. Одговор српске владе, дат 25. јула, био је достојанствен и крајње попустљив. Нуђена је и арбитража хашког суда и великих сила. Ипак, аустроугарска влада је одмах прекинула дипломатске односе и 28. јула 1914. године објавила рат Србији.

Након аустроугарске објаве рата Србији, Немачка је 1. августа објавила рат и Русији, а два дана касније напала је Белгију и објавила рат Француској. Јапан се прикључио Антанти, Турска, која је прво објавила неутралност, крајем октобра пришла Централним силама и напала Русију. Ита-

Телеграм аустроугарске владе којим објављује рат Србији, 1914. године: „Г. гроф Леополд Берхтолд, аустроугарски министар иностраних дела, Г. Н. Пашићу, српском председнику министарства и министру иностраних дела. У Бечу, 15/28. јула 1914. год. Пошто српска краљевска влада није дала повољан одговор на ноту коју јој је предао аустроугарски посланик у Београду 23. јула 1914. (10. јула 1914. године), царска и краљевска влада је принуђена да се сама побрине за заштиту својих права и интереса и да у овоме циљу прибегне сили оружја. Аустроугарска се сматра, дакле, од овога тренутка у рату са Србијом.”

лија је на почетку рата прогласила неутралност, али пошто јој је обећана скоро цела Далмација, потписивањем Тројног уговора у Лондону, априла 1915. године, пришла је такође силама Антанте. Преговори су вођени и са другим земљама, тако да се у јесен 1915. године Бугарска прикључила Централним силама због обећаних територија јужне и југоисточне Србије и Македоније, а Румунија 1916. године Антанти, јер јој је био обећан Банат.

На почетку рата формирана су три фронта. Нападом Немачке на Француску формиран је Западни фронт. Аустроугарска и Немачка су заједно напаале Русију и формирале Источни фронт. Нападом Аустроугарске на Србију и Црну Гору, отворен је Балкански фронт.

СРБИЈА НА ПОЧЕТКУ РАТА 1914. ГОДИНЕ

Српска војска, укупно око 400.000 војника, била је састављена од три армије. После победе у балканским ратовима (1912–1913), морал српске војске био је изузетно висок и Србија је релативно спремно дочекала Први светски рат. Србији је у помоћ одмах притекла Црна Гора, пошто је, 1. августа 1914. године, Народна скупштина једногласно донела одлуку о објави рата Аустроугарској.

СТРАДАЊЕ ЦИВИЛА

Након повлачења српске војске, током лета и јесени 1914. године, на простору Мачве, Јадра, Посавине, Подриња и Колубаре, од аустроугарских јединица страдало је недужно становништво, највише жене, деца и старци, њих око 4.000. О овим страдањима сведоче записи Арчибалда Рајса² (по његовим подацима 306 жена и 106 деце).

² РУДОЛФ АРЧИБАЛД РАЈС (1875–1929) био је криминолог, професор Универзитета у Лозани (Швајцарска), потом истраживач злочина над српским народом у време Првог светског рата, експерт Југословенске делегације на мировној конференцији у Паризу 1919, оснивач модерне Полицијске школе у Београду. Потичао је из imuћне велепоседничке породице из Шварцвалда у Немачкој, али је од почетка студија хемије у Лозани, живео у Швајцарској. Као редовни професор, 1909. је именован за првог директора Института за криминологију у Лозани. По-

„Казнена експедиција” на свом „убичајеном послу” у Мачви. Зликовци су се често хвалили фотографијама из оваквих похода. Да се никада не заборави!!! Аустроугарски војници који су се сликали са својим жртвама на чувеној фотографији из Првог светског рата; виде се обешене Српкиње у народној ношњи онако како су изведене из својих кућа и убијене. Због ове слике је, на захтев Немачке амбасаде 1940. године, забрањена и спаљена књига под насловом „Београд” од издавача „Балкански институт” 1940. године.

О зверствима је Рајс обавестио свет.

Из извештаја поднетог српској влади о зверствима која је починила аустроугарска војска за време првог упада у Србију, 1914. године:

стао је аутор многих студија, расправа и уџбеника из области криминалистике захваљујући којима је стекао светску репутацију. У јесен 1914. на позив српске владе, дошао је да истражи злочине које је начинила аустроугарска војска у Мачви и Подрињу.

Рајсови чланци имали су снажан одјек и допринели су да истина о страдању српског народа продре у свет. Заједно са српском војском повлачио се преко Албаније, делећи њену судбину на грчком острву Виду. Наредне године провео је на Солунском фронту. Од ослобођења Србије до 1929. године живео је у Београду, на Топчидеру. Ту је саградио скромну вилу и назвао је „Добро поље”, по месту на коме је пробијен Солунски фронт. Године 1928. написао је политички тестамент, апел „Чујте Срби, чувајте се себе”, који је истовремено и документ о времену од 1918. до 1928. године. Као грађанин Србије умро је у Београду, 8. августа 1929. Сахрањен је на Топчидерском гробљу, а по аманету, остављеном у тестаменту, његово срце је сахрањено на врху Кајмакчалана, на висини од 2.252 метра, у капели костурници, где су почивале кости „српских војника које је неизмерно волео”.

Жртве и џелати: Војска под заставом царевине искаљује бес на цивилима. Због ове слике је такође, на захтев Немачке амбасаде 1940. године, забрањена и спаљена књига под насловом „Београд“ од издавача „Балкански институт“ 1940. године.

Артиљерија аустроугарске 2. армије и речни монитори разорили су Шабац августа 1914. године

* * *

У овом поглављу ћете, пре свега, наићи на сведочења аустријских ратних заробљеника, која се по мом мишљењу могу сматрати веродостојним, с обзиром на то да дискредитују њихову сопствену војску. За овим сведочењима следе изјаве цивилних и војних сведока, а потом српски званични војни извештаји.

Аустроугарски војник бр. 48. из 26. пука трећег позива, изјавио је да је људима било наређено да бајонетима избоду све што је живо, жене, мушкарце и децу, без икакве разлике. Војник из 79. пука ми је рекао да су у близини Дреновца аустријски официри направили обруч од двадесет шесторо људи око једне куће да би потом спалили кућу и свих 26 жртава у њој (не наводећи да ли су жртве били војници или цивили).

АУСТРИЈСКЕ СТРАХОТЕ У СРБИЈИ

Француски часопис „Огледало“, 1915. године

Од 12. до 25. августа 1915. године аустроугарске трупе су заробиле већи број војника 13. и 14. дивизије, а потом их мучки стрељали у кућама у

Заробљени српски војници масакрирани од стране Аустријанаца

Млади људи породице Глишић од 15. до 17. године, масакрирани поред Шапца³

³ Претпостављамо да се ради о породици Глишић која је страдала на бруталан начин у рату, јер географска одредница како је исписана на слици не постоји у близини Шапца.

Аустроугари су заробили, а потом убили 27 Срба у Шапцу. Тела су пронађена у дворишту једног апотекара

којима су били заробљени, пуцајући на њих кроз прозорска окна. Нико, нажалост, није био поштеђен. Немилосрдно су пуцали на нејак народ који није никако могао да пружи отпор.

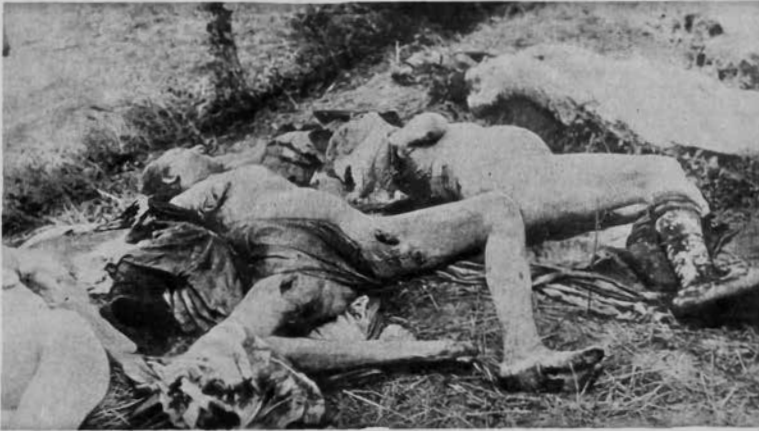
У току својих првих напада у Србији, у августу 1915. године, Аустроугари су починили безбројне страхоте о којима сведоче предочене фотографије. Оне показују свирепост и дивљаштво варвара који су хтели да покоре друге у намери да се покажу што бољим савезницима. Једном од младића на фотографијама су очи извађене, другоме се види мозак.

Револтирани догађајима почињеним у Белгији и Француској од стране Немаца, Аустроугари су одговорили нападом на Србију и то таквим злоделима без преседана каква свет још није видео.

У инструкцијама које су аустроугарске трупе примале у то време од генерала Хортенстајна, команданта 9. региона, забележено је:

„Према овом народу, не треба имати милости ни хуманости. Нећу дозволити да од овог сјановништва најравимо заробљенике. Они морају да буду убијени без изuzeња. Када уђете у насељена места, најпре узмите њаоце (јонајвише свештенике, учитеље, познате људе). Сирељајте њаоце, ако иоле један љуцањ буде упућен нашим људима. Ако било какав њор буде љружен, заљалиће целе куће. Не треба да њосији ни један сјановник места који њоседује скривено оружје. Треба убијти свакој мешљанина за која њосији сумња.“

APRÈS LA RETRAITE DES HORDES D'ASSASSINS

FEMMES AFFREUSEMENT MUTILÉES A KRIWAYTZA, PRÈS DE ZAVLAKA

Partout où les Autrichiens sont passés en Serbie, ils ont commis tellement d'assassinats sur la population civile que le nombre de leurs victimes ne peut être fixé, même approximativement. Ils

coups de crosse ou de balonnette. Voici, parmi tant d'autres, des malheureuses assassinées près de Zavlaka. L'une d'elles a eu les seins coupés et a été clouée au sol. Les bras d'une autre, à droite,

Жене страшно мучене потом убијене, поред Завлаке

UN GROUPE DE PAYSANS MASSACRÉS DANS LE VILLAGE DE LOZNITZA

Au village de Yarebitza, toute une famille fut tuée, y compris des enfants de deux ans. Dans la seule ville de Lechnitza, les Autri-

de quatre ans subirent le même sort. Partout les Autrichiens ont tué de paisibles habitants sous n'importe quel prétexte et

Група српских сељака масакрирана у селу Јаребицама близу Лознице

Аустроугарски војници су верно слушали задужења својих надређених и спроводили их у дело. Резултате тих злочина, погледајте у наставку.

Где год су Аустроугари прошли кроз Србију, чинили су покољ и страшне сцене над цивилним становништвом. Број жртава је немо-

гуће побројати, чак ни приближно. Врло често су спајали људе из различитих села како би их заједно убијали ударцима бајонета или ватреним оружјем. Међу многим злоделима почињеним од стране Аустроугара је чувени масакр који се одиграо поред Завлаке где је немали број жена масакриран. Једној од њих су одсечене дојке и била је закуцана ексерима за под. Другој су оба две руке биле ишчупане. Осамнаест жена је мучки убијено у том свирепом дивљаштву.

У селу Јаребице цела једна породица је убијена са децом од по две године. У селу Лешница, Аустријанци су убили 115 особа, већина њих мушка деца од 18 година. У Цикотама две девојчице од 4 године су доживеле исту судбину. Где год су пролазили Аустроугари, убијали су мирне и поштене људе без икаквог повода и без икаквих разлога. Фотографије показују трагове њиховог свирепог иживљавања у једном малом месташцу.

Прилог из француске штампе
„Огледало”, бр. 63,
недеља 7. фебруар 1915.

ВИКТОР ИГО (VICTOR HUGO): ЗА СРБИЈУ (POUR LA SERBIE)

Говорећи о аустроугарским зверствима почињеним над српским недужним становништвом, осврнућемо се на речи славног Виктор Игоа које у данашњој ситуацији имају и те како битну поуку за све нас.

Посијаје неопходно да се њажња европских влада скрене на један наоко њако сићушан дојађај да га те владе, изгледа, ни не зајажјају. Ево тога дојађаја: – Убијају један народ. – Где? – У Европи. – Посије ли за то и сведоци? – Посије један, а то је чисти свет. – Виде ли то и владе? – Не. Нације имају над собом нешто што је истиог њих, а то су владе. У извесним њренуцима њај бесмисао боду очи: цивилизација је у народима, а варварство у владама. – Је ли то варварство хитимично? – Не, оно је њросто-најросто њрофесионално. Оно што људски род зна, то владе не знају. То долази оијуда што владе на све гледају крајковидим њоледом који се зове државни разлој; њолед људског рода је нешто друго, то је савест.

Изазваћемо чуђење европских влада оијкривајући им да су злочини – злочини, да ни некој влади, нимало више неће неком њојединцу, није доиушито да буде убица, да је Европа заједнички одговорна, јер све што се у њој чини, то чини она сама, и да њрема некој влади, ако се њонаша као дивља звер, њреба и њосиуиати као са дивљом звери; да се у овом истиом њренуику, њу, сасвим близу нас, њред нашим очима, убија, ња-

ли, њачка, испребује, да се кољу очеви и мајке, ѡродају девојчице и деца, да се деца која су још сувише мала да би била ѡродана секу сабљом на двоје; да се заједно с кућама сјаљују ѡродице; да је број сѡановника у некој вароши, за неколико часова смањен од девет хиљада на хиљаду ѡрисија; да су ѡробља ѡренѡриана лешевима који се не моју ѡкојати, ѡако да живима, који им шаљу све ѡе жрѡве ѡкоља, мрѡви узвраћају кућом, шѡо је и ѡраво; ѡткривамо европским владама да ѡрудним женама секу сѡомаке да би им убили деѡе у уѡроби, да се на јавним месѡима налазе ѡмиле женских косѡура са ѡраѡовима ѡој чина, да ѡси на улицама ѡлођу лобање силованих девојака, да је све ѡо језиво, да би био довољан један миѡ европских влада да се ѡо сѡречи, и да су дивљаци који чине ѡа недела сѡрашни, док су цивилизовани ѡуди који их ѡушѡају да ѡо чине ужасни.

Време је да се диће ѡас. Насѡало је свеѡишѡе неѡдовање. Има ѡренуѡака кад ѡудска савесѡ узима реч и наређује владама да је слушају. Владе нешѡо муцају као ѡѡговор. Већ су ѡокушале да нешѡо ѡромуцају. Кажу: – Преѡерује се. – Да, ѡреѡерује се. Варош ѡа и ѡа није била испребуена за неколико часова неѡ за неколико дана; кажу да је сјаљено 200 села, а било их је само 99; оно шѡо зовеѡе кућом у сѡвари је само ѡифус; све жене нису силоване, све девојчице нису ѡродане, ѡонека је измакла. Шѡоили су заробљенике, али су им и ѡсецали ѡаве, шѡо ублажава сѡвар; деѡе о коме се ѡрича да су ѡа бацали са коѡла на коѡе било је, у сѡвари, само најѡакнуѡо на бајонетѡ, свако један ви замењујеѡе са два, све удвѡстѡручаваѡе, иѡд., иѡд., иѡд.

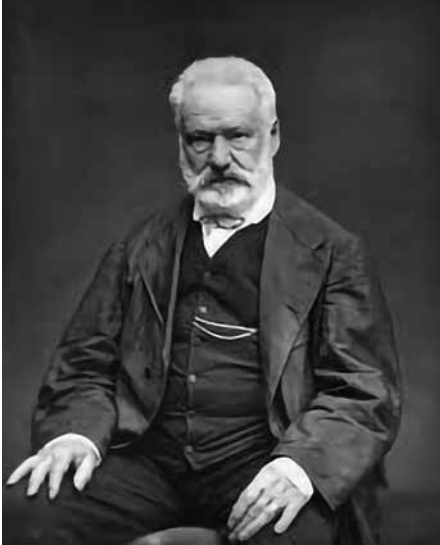
– А заѡим, зашѡо се ѡај народ ѡобунио? Зашѡо једно ѡудско сѡадо неће да буде нечији ѡосед као неко сѡадо живѡѡиња? Зашѡо? ... Зашѡо? Иѡд.

Овакво заѡаѡкавање чини ужас још већим. Нема ничеѡ јаднијеѡ, неѡ кад се заѡѡставља јавно неѡдовање. Ублажавање ѡѡоршава сѡвар. То значи да се ѡукавсѡвом брани варварсѡиво. То Византиј ѡѡравдава Истанбул. Назовимо сѡвари ѡиховим именом. Кад неко убије човека у окриљу шуме која се зове Бондијева или ѡак Црна шума, ѡо је злочин; кад неко убија народ у окриљу дрѡѡе шуме која се зове диѡломаѡија, ѡо је ѡакође злочин. Али већи. То је једина разлика.

Да ли злочин ѡѡѡаје мањи ѡиме шѡо бива ѡѡроман? Аѡај! То је заисѡѡа сѡари закон испѡрије. Ако убијеѡе шесѡѡ ѡуди, ви сѡе Тројман; ако их убијеѡе шесѡѡ хиљада, ви сѡе Цезар. Биѡи чудѡвишан значи биѡи ѡрихѡаѡѡив. То доказују Варѡоломејска ноћ коју је блаѡсловио Рим, драѡнаде које је славио Бѡсије, Друѡи децембар који је ѡоздрвила Евроѡа.

Али време је да сѡари закон буде замењен новим; ма колико ноћ била мрачна, на видѡку се најзад мора ѡмолиѡи ѡсѡиѡ. Да, ноћ је мрачна; време је кад васкрсаѡу сабласѡи; оно шѡо је чинио Сѡлабус сада чини Куран; насѡаје браѡимњење једне Библије с дрѡѡом; *jungatus dextras* (склоѡи мир); иза Свеѡе сѡолице уздиже се Узвишена Порѡа; можемо да бирамо између једноѡ или дрѡѡѡ мрака; и Турска, видећи да нам је Рим ѡружио свој средњи век, сад је ѡомислила да може да нам ѡонуди свој. Оѡу-да оно шѡо се збива у Србији. Кад ће ѡо ѡресѡѡѡи?

Кад ће се завршиѡи мученишѡиво ѡѡ херѡјскоѡ малоѡ народа?

Виктор Иго (Victor Hugo)

Време је да се зачује величанствени глас цивилизације који забрањује да се с њим наслади.

Ми, народи, изричемо владама њу забрану да се и даље врши злочин.

Али одговарају нам: Ви заборављате да постоје „порицања“. Кад убију човека, то је злочин, а кад убијају народ, то је „порицање“. Свака влада има своје порицање: Русија има Цариград, Енглеска Индију, Француска Пруску, Пруска Француску. Ми одговарамо: И човечанство има своје порицање, и ево тог порицања које је веће од Индије, Енглеске и Русије: то је порицање дејства у ушроби мајке. Заменимо холивудска порицања порицањем човечности. У њој лежи будућност.

Кажимо без увијања, ма шта се радило, будућност ће се збијити. Њој служи све, па чак и злочини. Ствари су то слуге. Оно што се догађа у Србији показује колико су неопходне Сједињене Европске Државе. Нека умесно разједињених влада дођу уједињени народи. Докрајчимо убилачка царства. Обуздајмо фанатизме и десотиизме. Скрхјајмо мачеве који служе разноврсту и дојте које вишљају сабљама. Нека преславу райови, убијање, покољи; нека дође време слободне мисли, слободне размене; брајство. Зар је мир ипак недостижна ствар? (Виктор Иго, Париз, 29. августа 1876)⁴

ЦЕРСКА БИТКА

Општи напад на Србију аустроугарска војска под командом генерала Оскара Поћорекa отпочела је 12. августа 1914. године преласком преко Дрине. То је у првом тренутку било изненађење за српску Врховну команду која је главни удар очекивала преко Саве. У жестоким борбама одбачена је српска Трећа армија, а потом су нападнути и други делови српског и црногорског ратишта. Генерал Степа Степановић је кренуо са Другом армијом из околине Аранђеловца према Дрини

⁴ Извор: www.disput.me

Фотографија: wikimedia.org

<https://www.pismenica.rs/cose/viktor-igo-za-srbiju-pour-la-serbie/>

Самсон Чернов, Војник на стражи (Драгутин Матић) / Око соколово..., 1914.⁵

(„Марш на Дрину“) и код села Текериша, започео битку која се између 16. и 18. августа свом силином распламсала на планини Церу, да би 20. августа била окончана потпуним поразом аустроугарске војске. У дневник једног аустроугарског војника (датум 19. август) записано је:

„Армија је ѿййучена и налази се у дивљем, хаоѿичном бексѿиву. Почело је оѿишће бежање. Једна разуздана руља јурила је у безумном сѿраху ѿрема ѿраници.“

Церска битка је била прва савезничка победа у рату. У незадрживом противнападу српска војска је продрла у Срем, а заједно са црногорском војском и у Источну Босну. Аустроугарска војска имала је 23.000 погинулих и 4.000 заробљених војника. Српске жртве су биле велике: око 16.000 погинулих и рањених.

Контраофанзива српске војске је заустављена почетком септембра 1914. године, тако да је војска била принуђена да се повуче из Срема и источне Босне. Аустроугарска војска попунила је свој састав и опрему и реорганизовала се. Од 8. септембра, она је вршила константни притисак преко Дрине и тешке борбе су биле вођене на Гучеву и Мачковом камену. Ово двомесечно рововско ратовање по планинским висовима западне Србије, познато је као Дринска битка.

⁵ <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Na-danasnji-dan-Nislje-docekale-slobodu-od-okupatora-u-Velikom-ratu.sr.html>

БИТКА НА КОЛУБАРИ И СУВОБОРУ

До новог напада аустроугарске војске дошло је 6. новембра на Дринском фронту и са положаја у Мачви. У жељи да спере срамоту, аустроугарска војска је потиснула српске редове на читавој линији фронта. Прва српска армија се нашла у незавидној ситуацији. Недостатак артиљеријске муниције претио је катастрофом; ситуација је била на ивици понора. На седници Владе и Врховне команде у Ваљеву 8. новембра разговарало се и о понуди за склапање примирја. Очекиване савезничке помоћи није било. Аустроугарска војска је у силовитом налету заузела Ваљево, Лајковац, Обреновац, Лазаревац, Косјерић и Пожегу. Београд је остао без одбране. Аустроугарска војска је тријумфално умарширала у град.

Српска војска је била у потпуном одступању. Са војском је кренуло и цивилно становништво. Завладала је паника, несташица хране је била разарајућа, глад је била на видику. Владали су страх и очај, а помоћи није било ниоткуда. Грчка је одбила да испоручи Србији 20.000 граната, док јој француска влада не уплати адекватно обештећење. У таквој ситуацији, на ратну позорницу је ступио генерал Живојин Мишић који је 15. новембра постављен за команданта Прве армије. Са положаја западно од Горњег Милановца, Мишић је повукао очајничке потезе: скратио је линију фронта, дао војницима времена за одмор, нахранио их и драматично ставио пред избор: ропство или борба до последњег човека – и кренуо у противнапад. Изненађење је било потпуно. Аустроугарски фронт се поколебао, повио и – распао. У међувремену из Грчке је стигла артиљеријска муниција. Армије Степе Степановића и Павла Јуришића Штурма кренуле су у противофанзиву. Започело је безглаво одступање аустроугарске војске ка Сави и Дунаву. У бежанији ратна опрема је остајала разбацана по српским путевима, а број заробљеника био је огроман. Аустроугарска војска је била потучена, растројена, побеђена и протерана са српске територије. Београд је ослобођен 16. децембра 1914. године.

Успеси српске војске у савезничким земљама донели су овој малој земљи признање и симпатије. Посебну пажњу привлачио је велики преокрет у Сувоборској бици. Србија је постала важан део савезничке коалиције. О херојству српске војске најбоље сведочанство оставили су њени непријатељи. У високим круговима Беча и Берлина процењивано је да су српској војсци снагу давали беспрекорно обучени

и високо морално надахнути официри, а генерал Живојин Мишић је оцењен као најспособнији српски командант. За српског војника је истицано да је најбољи у одбрамбеним биткама. Сам фелдмаршал Макензен је пред полазак на фронт 1915. својим војницима говорио:

„Ви не ћолазиће ни на италијански, ни на руски, ни на француски фронт. Ви ћолазиће у борбу против једној новој непријатеља, ојасној, жилавој, храброј и оштрој. Ви ћолазиће на српски фронт и Србију, а Срби су народ који воли слободу и који се бори и жртвује до последњеј. Пазиће да вам овај мали непријатељ не ѿмрачи славу и не компромићује досадашње успехе.”⁶

НОВИ НАПАД НА СРБИЈУ

У септембру 1915. у Срему и североисточној Босни, јужном Банату и у западној Бугарској, прикупљена је удружена војска за напад на Србију од око 800.000 војника под командом немачког фелдмаршала Макензена. Уз учешће елитних једница Аустро-угарске, Немачке и Бугарске, припремана је велика офанзива против Србије. Напад је почео 5. октобра 1915. године снажном артиљеријском припремом... Србија се супротставила са око 300.000 војника, позиционираних на око 1.000 километара фронта.

Одмах је нападнута и српска престоница Београд, где је командант одбране града, мајор Драгутин Гавриловић,⁷ успео да организује одбрану и пружи жесток отпор. Развучени на три стране, Срби су одступили корак по корак, а уз војску се повлачио и народ. Десетине хиљада цивила, са децом потовареном у кола или у рукама, вукући и носећи оно што се могло понети, ишли су према југу, не знајући где ће се зауставити. Пробијањем фронта у Македонији, Бугари су избили на Вардар и заузели Куманово и Скопље. Тиме је пресечена одступ-

⁶ <http://www.pecat.co.rs/2014/09/jedan-zaboravljeni-spomenik/>

⁷ Говор мајора Гавриловића војницима задуженим за одбрану Београда:

„Јунаци! Тачно у три часа непријатеља треба разбити вашим силним јуришем, разнети вашим бомбама и бајонетима. Образ Београда, наше престонице, мора да буде светао.

Војници! Јунаци! Врховна Команда избрисала је наш пук из бројног стања, наш пук је жртвован за част Београда и Отаџбине. Ви немате, дакле, да се бринете за животе ваше, они више не постоје. Зато, напред у славу! За Краља и Отаџбину! Живео Краљ! Живео Београд!” (Челиковић Борисав, 2006 : „Први светски рат: Прича о јунаштву, мучеништву и слави једног народа”; Дечја кућа: Горњи Милановац: стр. 21)

ница српској војсци ка Егејском мору и усмерена преко Косова и албанских гудура ка Јадранском мору.

ЕПИДЕМИЈА ТИФУСА

После исцрпљујућих борби и тешких страдања, Србија је у пролеће 1915. године била „земља смрти” како је записао амерички новинар Џон Рид. Владала је огромна несташица животних намирница, стоке за вучу, сировина, новца и радне снаге, а области у којима су вођене борбе биле су разорене и попаљене. Крајем 1914. године, аустроугарски војници су у Србију пренели белу ваш – преносилац смртоносне болести, пегавог тифуса. Болнице су постале места ужаса. Улице српских вароши биле су препуне кола натоварених грубо склепаним мртвачким сандуцима, док су гробља била тесна да приме све преминуле. Умрло је више од 130.000 људи. Захваљујући помоћи међународних хуманитарних организација, тифус је савладан. Међутим, смрт је покосила четвртину (87) српских лекара.

ПОВЛАЧЕЊЕ

Врховна команда је 25. новембра 1915. године издала наредбу о повлачењу.

Војска је била генерално у расулу. Глад је харала; бекства су била свакодневна. Искушења повлачења кроз Албанску голготу многи нажалост нису издржали. Разочарење због изостанка савезничке помоћи пратило је тешко мирење са мишљу да борбу треба наставити ван отаџбине. Муке су биле превелике, страдања неиздржива, неописива... Албанске планине постале су масовна гробница.

Средином децембра, доласком на албанску обалу Јадрана, завршена је прва етапа страдања. Није било довољно ни хране ни савезничких бродова.

Тек крајем године почела је да пристиже савезничка помоћ у храни и санитарском материјалу. Крајем децембра 1915. године, почеле су припреме за евакуацију српске војске са албанске обале.⁸

⁸ Група од 61.260 Срба пребачена је од јануара 1916. године у Северну Африку, у Бизерту и друге градове.